

© 2023, Koninklijke Van Gorcum BV, Postbus 43, 9400 AA Assen.
Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische veelevoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprerecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp www.reprerecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).
Ofschoon iedere poging is ondernomen volgens de auteurswet rechthebbers van het in dit boek opgenomen illustratiemateriaal te traceren, is dit in enkele gevallen niet mogelijk gebleken. In het onderhavige geval verzoekt de uitgever rechthebbers contact met haar op te nemen.

NUR 693
ISBN 9789023259794

Eerste druk, 2023

Uitgave: Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum, Assen
Omslagontwerp: Richard Bos Grafische Vormgeving & Illustratie
Grafische vormgeving: Luciën Wink
Tekstredactie: Kitty Janssen
Druk: Drukkerij Van Gorcum, Meppel

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door:

**CLAAS
VAN GORCUM
FONDS**

Afbeelding omslag: De opmars van de 1e Kavallerie-Division ergens in Drenthe.

Afbeelding achterzijde: Het gemeentehuis van Roden, waarschijnlijk 1941.

Inhoud

Voorwoord	5
Inleiding	7
1 Van mobilisatie tot bezetting (1939-1940)	9
2 De missie van Seyss-Inquart in Nederland en Roden (1940-1945)	27
3 Communisten worden opgepakt en weggevoerd (1940-1942)	55
4 'De joden zijn geen nederlanders, maar de vijand (1940-1943)	83
5 'Verzet begint niet met grote woorden' (1942-1943)	119
6 'Da ich ein Holländer bin', April-meistakingen, ook in Roden (1943)	139
7 De geest van het verzet (1943-1945)	165
8 Sicherheitsdienst versus verzet (1944)	187
9 Sicherheitsdienst versus verzet (1945)	205
10 Dwangarbeid voor nazi-Duitsland (1942-1945)	223
11 Roden bevrijdt zich zelf (13 april 1945)	255
12 Wachten, wachten, wachten ... en herdenken na 13 april (1945)	279
Nawoord	307
Geraadpleegde bronnen	309
Beeldverantwoording	317

Voorwoord

Tien jaar geleden ontmoetten Cees en het Comité Vier en Vijf Mei van Roden elkaar voor het eerst. Het comité zocht iemand die het verhaal – of de verhalen – van de Tweede Wereldoorlog in het Drentse dorp op papier zou willen stellen. Hoewel Cees direct aangaf óók zitting te willen nemen in het bestuur, kon niemand op dat moment vermoeden wat een geweldige samenwerking het zou worden. Geen van de aanwezigen, misschien ook Cees zelf niet, had kunnen denken dat dit boek zou verschijnen.

Over de oorlog in Roden waren wel fragmenten bekend. Natuurlijk waren er getuigen en nabestaanden. Er was zelfs een klein boekje met anekdotische inhoud geschreven, maar een overzicht was er niet. En heel veel details waren zelfs voor betrokkenen onbekend. De jaren tussen 1940 en 1945 en alles wat daaraan voorafgegaan was, hadden pijnlijke en traumatische sporen achtergelaten. Een deel van de bevolking had zich daadwerkelijk tegen de nazibezetting en haar ideologie verzet. Er waren slachtoffers gevallen. Het Joodse deel van de bevolking was opgeroepen, geïnterneerd en ter dood gebracht. Een ander deel van de bevolking echter was lid van de NSB en steunde het nazisme in meer of mindere mate. Al deze mensen woonden door elkaar heen, soms in dezelfde straat. Of ze deelden dezelfde kerkbank. Soms hebben burens hun burens verraden.

Na de oorlog had men stilzwijgend afgesproken dat de oorlogsjaren niet meer ter sprake zouden komen. Te pijnlijk. Te ingewikkeld ook. Zelfs de historische vereniging van Roden waagde zich er niet aan.

Het Comité (inmiddels Stichting Herdenken Noordenveld) wilde voorkomen dat de oorlog slechts een vage herinnering zou worden. Daarnaast wilde het graag dat er lesmateriaal zou worden ontwikkeld voor groep acht van de basisschool in Roden. Aan Cees werd gevraagd onderzoek te doen naar de slachtoffers, zowel de mensen uit het verzet als de Joodse inwoners. De aanleiding daarvoor waren de straatnamen in de 'Verzetswijk' die bij een renovatie hun onderbordjes hadden verloren.

Cees ging nauwgezet te werk. Hij bezocht archieven, verspreid door het hele land en noteerde alles wat hij kon vinden. In zijn precieze, sierlijke handschrift. Daarnaast deed hij meer: hij ging bij iedereen op bezoek die op welke wijze dan ook getuige van de bezetting was geweest. Ineens kwam daar in ons zwijgende Drentse dorp iemand vragen hoe het was geweest. Wat het had betekend onvrij te zijn. Welke keuzes mensen hadden gemaakt en waarom.

Hier bleken alle talenten en interesses van Cees samen te komen. Als adviseur voor het geschiedenisonderwijs in Nederland had hij de nadruk gelegd op het verhaal van gewone mensen. Dáár leeft de geschiedenis. Veel meer dan in getallen, koningen en feiten. Tijdens dit onderzoek diepte hij alle verhalen op. Cees was oprecht geïnteresseerd en dat voelden de geïnterviewden. Zijn vriendelijkheid gaf hen het vertrouwen en de geborgenheid om te spreken.

Zo kleurde Cees langzaam het verhaal in en werd duidelijk dat er niet één verhaal is. Al die mensen hebben hun eigen ervaring. Welke keuze je ook had gemaakt. Elke visie doet ertoe. Cees wilde het allemaal weten. Voor sommige families was het een opluchting om hun verhaal

te kunnen vertellen. Anderen hoorden antwoorden op vragen die ze al hun leven lang met zich hadden meegebracht: hoe was het met hun vader, hun broer, hun moeder precies afgelopen?

Het onderzoek resulteerde in een boek voor leerlingen van de basisscholen: *Roden 1940-1945, vijf jaar in onvrijheid*. Er kwam een – door corona in de tijd opgeschoven – expositie *Kanaalstraat Verhalen*. Op een grote plattegrond uit de jaren veertig waren de verschillende inwoners van één straat aangegeven: wie zij waren, wat zij deden, en wat de oorlog met hen had gedaan. Een indrukwekkend getuigenis van een verdeeld dorp.

In de vergaderingen van het Vier en Vijf Mei Comité legde Cees er elke keer opnieuw de nadruk op dat herdenken niet kan zonder inhoud. Je moet de verhalen blijven vertellen. Niet in het minst, omdat de ideologie van de bezetter van toen niet voorbij is. In vele gedaanten en op vele manieren komt die telkens weer naar boven en dringt door kieren en gaten ons leven weer binnen. Te zien hoe anderen vóór jou kozen, kan helpen te begrijpen wat je zelf in jouw eigen tijd moet kiezen. Cees deed het niet voor minder.

Het is fantastisch dat al zijn inspanningen nu resulteren in dit boek. Cees had er met groot verlangen naar uit gekeken, maar hij was ook bezorgd dat hij de presentatie ervan niet meer zelf zou kunnen meemaken. Het raakt zijn echtgenote en zijn gezin, maar ook ons als comité dat het boek nu inderdaad zonder hem verschijnt. Hij is, net als wij, ingehaald door zijn toch nog onverwachte overlijden.

Dat zijn onderzoek er mede in heeft geresulteerd dat er postuum twee draaginsignes Binnenlandse Strijdkrachten en twee Mobilisatie Oorlogskruizen worden uitgereikt, aan resp. de familie van Berend Aalders, Evert Aukema, Tjebbe Homan en Engbert Huberts is meer dan een kroon op Cees' werk.

Wij zijn hem dankbaar voor zijn inzet, zijn beminnelijkheid en zijn nauwgezetheid.

Sybrand van Dijk

Namens de Stichting Herdenken Noordenveld

Inleiding

Roden 1939-1945. Een Drentse dorpsgemeenschap in de tijd van het nationaalsocialisme is een nieuw boek over de gemeente Roden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het boek maakt duidelijk welke invloed de landelijke maatregelen van de bezetter op de dorpsgemeenschap Roden hebben. Daardoor wordt de landelijke geschiedenis in lokaal perspectief geplaatst.

De foto op het omslag is het begin, de Duitse inval op 10 mei 1940. Daarna volgt de Nederlandse capitulatie en de komst van de nationaalsocialistische bezetter. De besluiten van de bezetter onder leiding van Rijkscommissaris Seyss-Inquart om in opdracht van Adolf Hitler Nederland rijk te maken voor het nationaalsocialisme vormen de rode draad in dit boek. Daarom begint vrijwel ieder hoofdstuk met zo'n besluit van de bezetter en wordt daarna beschreven wat dat besluit betekent voor de inwoners van Roden. De bezetter neemt bijvoorbeeld stap voor stap maatregelen tegen de Joden en dan volgt: wat betekenen die maatregelen voor de Joden in Roden?

Op die manier is gezocht naar antwoorden op vragen als

- welke rol spelen de burgemeesters van Roden - Bloemers, Bruininga en Spijkerman - als doorgeefluik van nationaalsocialistische besluiten?
- wie verzetten zich in Roden als eersten tegen dergelijke maatregelen?
- wie staken in 1943?
- hoe ontstaan verzetsgroepen in Roden?
- wie zijn de tegenstanders van het verzet: de SS'ers van de Sicherheitsdienst, de beroepslandwachters van de Bloedploeg Norg en de Rodense hulplandwachters?
- maar ook: hoe is na de oorlog omgegaan met de herdenking van de oorlogsslachtoffers?

Een ernstige handicap voor het schrijven van *Roden 1939-1945* is het ontbreken van het Rodense gemeentearchief vanaf (deels) 1941 tot en met april 1945. Aangenomen wordt dat het gemeentearchief destijds vernietigd is, maar bewijzen daarvoor ontbreken. Verspreid in particuliere collecties is wel een beperkt aantal archiefstukken van de gemeente gevonden en die archiefstukken zijn in het boek verwerkt.

Uitgebreid is geput uit bronnen over Roden in het Nationaal Archief te 's-Gravenhage en in het NIOD, het instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, te Amsterdam. Daarbij zijn documenten gevonden die tot op heden in Roden onbekend waren. Deze documenten hebben een plaats gekregen in het boek.

Voor het schrijven van het boek is veel steun ontvangen van een groot aantal mensen uit Roden en omgeving, te veel om ze hier allemaal te noemen. Ze lieten zich interviewen, ze leverden materialen en ze dachten mee. Zonder die steun zou dit boek niet geworden zijn wat het nu is. Eén uitzondering wil ik hier maken voor de te vroeg gestorven Klaas Erenstein, die mij voortdurend met raad en daad heeft bijgestaan. Voor de vele afbeeldingen in dit boek is dankbaar gebruik gemaakt van de beeldbank van de Historische Vereniging ROON. Mijn dank voor al die medewerking is enorm.

Roden, 6 maart 2023

Cees van der Kooij

1

Van mobilisatie tot bezetting

1939-1940

‘Van mobilisatie tot bezetting’ begint met de politieke situatie in Europa in de jaren dertig met de Duitse inval in Polen in 1939, het begin van de Tweede Wereldoorlog, de algemene mobilisatie in Nederland op 28 augustus 1939 en de korte oorlog van Nederland met Duitsland vanaf 10 mei 1940 (met de nadruk op de strijd in Noordoost-Nederland). De verhalen over de mobilisatie en de oorlog gaan onder meer over de belevenissen van enkele Rodenaren.

1.1 NEDERLAND MOBILISEERT: 'WEEST BIJZONDER OP UW HOEDE'

1939: het hele jaar is de situatie in Europa gespannen. Dat komt op rekening van Adolf Hitler, die in 1933 op wettige wijze rijkskanselier van Duitsland is geworden. Hij maakt van Duitsland een dictatuur, waarin hij alle macht heeft. Hitler wil van Duitsland een wereldmacht maken volgens de nazi-slogan *Ein Volk, ein Reich, ein Führer*, met Hitler als Führer. In 1933 komt Oostenrijk bij het Duitse Rijk en in 1938 Sudetenland (een groot deel van Tsjechoslowakije).

Op 22 augustus 1939 sluit Hitler met Stalin, de machthebber in Rusland, een niet-aanvalsverdrag, het Molotov-Ribbentropact, met de geheime clausule dat Duitsland en Rusland onderling het grondgebied van Polen gaan verdelen. Drie dagen later geeft Duitsland Nederland de garantie dat het neutraal kan blijven.

De ministerraad in Nederland maakt zich zorgen over de internationale situatie en besluit op 28 augustus 1939 tot een algehele mobilisatie. Via de kranten, de radio en aanplakbiljetten worden soldaten opgeroepen zich te melden op hun mobilisatiebestemming, die in hun zakboekje staat. Opgeroepen worden de lichten 1924 tot en met 1938, zowel de land- als de zeemacht. Het gaat om de mannen die geboren zijn in de jaren 1904 tot en met 1918. De lichten 1939 (geboren in 1919) is reeds onder de wapenen.

Grote aantallen soldaten reizen met de trein naar hun mobilisatiebestemming. Er is dan geen ander personenvervoer via de Nederlandse Spoorwegen mogelijk. Goederentreinen worden ingezet voor vervoer van zo'n dertigduizend paarden. Verder worden er twaalfduizend vrachtauto's en twaalfhonderd personenwagens gevorderd. Op 30 augustus blijkt de mobilisatie goed te zijn verlopen.

Op de mobilisatiebestemming worden de soldaten medisch gekeurd en voorzien van kleding en wapens. Dan volgt de uitvoering van 'code blauw': het vertrek naar de oorlogsbestemming 'ergens in Nederland'. Op 3 september 1939 is iedereen ter plaatse en breekt de echte mobilisatietijd aan.

Op 1 september 1939 start om 4:45 uur 'Fall Weiss': Duitsland valt Polen binnen. De grote vraag is dan of Hitler zoals beloofd de neutraliteit van Nederland zal respecteren. Negen maanden lang blijft het afwachten en duurt de mobilisatietijd voort. De commandanten te velde krijgen op 9 mei 1940 het bericht 'Weest derhalve op uw hoede'.¹

Zeven uur later valt Duitsland om 3:55 uur Nederland binnen.

Telexbericht van het Algemeen Hoofdkwartier van de Opperbevelhebber Land- en Zeemacht Generaal H.G. Winkelman van 9 mei 1945.

```
afd. landmacht.  
sectie I b  
no. 35 b  
  
van de grens komen zeer verontrustende berichten, weest derhalve op uw hoede.
```

¹ De Stichting 'Weest op uw hoede' beheert het Mobilisatiemuseum met dezelfde naam in Prinsenbeek aan de Kapelstraat 30 (www.weestopuwhoede.nl).

Soldaten nemen afscheid op het hoofdstation in Groningen.

1.2 SOLDATEN UIT RODEN GEMOBILISEERD

Op 31 augustus 1939 noteert Renske Ebbing² in een van haar schriftjes: *Er moeten uit de gemeente Roden (...) 60 soldaten onder de wapens en naar de grenzen. Men is bang dat er oorlog zal komen.* Enkele dagen later schrijft ze:

(...)
*Waarmee zal dit alles eindigen
Komt er straks nog weer wat naars?
Wanneer keeren de soldaten
Die zijn gemobiliseerd
Weer terug naar hunne dorpen?
Weer naar hunne eigen heerd
Vragen zijn het die ons allen
Bezighouden dag en nacht
(...)*

Ook de Roder soldaten moeten zich op hun mobilisatiebestemming melden. Daarvoor vertrekken ze vanaf het station in Groningen.

Ook ambtenaren van het gemeentehuis moeten op mobilisatie.³ Om een indruk te krijgen van wat mobilisatie betekent volgen hier de verhalen van Tjebbe Date Homan, werknemer van

² Renske Ebbing (1886-1958), grondbezitter, woonde in een huis dat links van Old Voochelsang aan de Zulthe stond, maar dat later afgebroken is voor de aanleg van de rondweg (archieff Hagenouw). Zie ook: Hagenouw (2003). De 'goede' oude tijd? *ROON, jaargang 24, nr. 4, april, blz. 8-24*. Hierin een foto van het huis op blz. 21.

³ In de gemeenteraadsvergadering in maart 1940 brengt burgemeester Bloemers van Roden een woord van hulde aan de nieuwe jeugdige ambtenaren, die de gemobiliseerden hebben vervangen en zeer serieus en ambitieus hebben gewerkt. (*Nieuwsblad van het Noorden*, 11 maart 1940). Eén van die jeugdige ambtenaren is Rikkert Zuiderveld. Hij is in de mobilisatietijd verantwoordelijk voor de steunbetalingen aan enige honderden werklozen in de gemeente. In 1942 wordt hij aangesteld op de secretarie van de gemeente Peize (Geluidsband interview Zuiderveld, Drents Archief). Hij komt verderop in dit boek meermaals aan de orde.

coöperatieve fabriek van melkproducten te Roden (lichting 1925), landbouwer Jan Gerard Aukema (lichting 1926) en land- en bosarbeider Berend Aalders (lichting 1934). Het is niet mogelijk om hier de verhalen van alle Rodenaren tijdens de mobilisatie weer te geven.

Links:
Tjebbe Date
Homan.

Rechts:
Grafsteen Tjebbe
Date Homan.
Op de grafsteen op
de begraafplaats in
Roden staat
ten onrechte als
overlijdensdatum
14 januari 1945.

Tjebbe Date Homan is in 1905 geboren in Oostwold. Hij is de oudste zoon in een landbouwersgezin met twee kinderen. Samen met zijn ouders verhuist Tjebbe in 1934 van Oostwold naar Aan de Vaart in Roden. Daar houdt zijn vader koeien en varkens. In 1935 trouwt Tjebbe Date met Luikina Seike van Dijk (van Roderveld). Het echtpaar woont in bij de ouders van Tjebbe. In hetzelfde jaar wordt dochter Aaltje geboren. Tjebbe is werkzaam op de melkfabriek in Roden als kaas- en/of botermaker.

Op 28 augustus 1939 wordt de algehele mobilisatie afgekondigd en die geldt ook voor de lichter 1925. Tjebbe moet naar Winschoten en wordt van daaruit als lid van een grenspeloton aan de Duitse grens op de Booneschans bij Nieuweschans geplaatst. De opdracht van zo'n grenspeloton is de grens bewaken en als er gevaar dreigt dit door te geven aan de achterliggende verdedigingslinie (zie hiervoor paragraaf 1.3).

Op zaterdag 13 januari 1940 vindt op de Booneschans tijdens een oefening met springstoffen een ongeluk plaats. Soldaat Homan wordt daarbij ernstig gewond. Hij wordt naar het Academisch Ziekenhuis in Groningen gebracht en overlijdt daar om 5.50 uur op maandag 15 januari 1940.⁴ Het ongeluk heeft het leven gekost aan een sergeant en drie soldaten, waaronder Homan. Twee andere soldaten raken zwaargewond.

⁴ Interviews mevrouw A. Neef-Homan en T. Otten-Homan, april 2022. Berichten over het ongeluk in kranten via www.delpher.nl, met name de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* van 20 januari 1945.

Op vrijdag 19 januari 1940 wordt in het Nederlandsch Hervormde Jeugdgebouw in Roden een afscheidsdienst voor Tjebbe Date gehouden. Vandaar vertrekt een lijkstoet onder klokgelui naar de begraafplaats aan de Norgerweg, voorafgegaan door een tamboer en een vuurpeloton. Op de kist ligt de Nederlandse vlag. Bij het graf zijn een vertegenwoordiger van het Ministerie van Oorlog, de burgemeesters van Nieuweschans en Roden en personeel van de melkfabriek aanwezig. Sprekers zijn majoor De Waard namens het garnizoen en dominee Dufour. Op het moment dat de kist in het graf wordt neergelaten lost het vuurpeloton een salvo als laatste groet aan de overledene.⁵

In juni 1940 wordt de tweede dochter van Tjebbe Date geboren. Zij krijgt de naam Tjebbina Date Homan.

Jan Gerard
Aukema,
dienstplichtig
soldaat.

Jan Gerard Aukema⁶ is geboren in 1906 in een boerderij aan de Kanaalstraat.⁷ Hij is de oudste zoon in een gezin met vier kinderen. Na de lagere school in Roden en de driejarige MULO in Marum volgt hij de tweejarige Rijks-Landbouwwinterschool in Groningen. Hij wordt in juli 1926 opgeroepen als dienstplichtig militair. Hij moet zich melden bij een opleidingscompagnie van de infanterie in Den Haag (kamp Waalsdorp). Ook plaatsgenoot Lukas Veninga (Kanaalstraat) krijgt daar tegelijk met Jan Gerard zijn opleiding. Een deel van de opleiding vindt plaats in Amersfoort, waarover Jan Gerard meldt dat hij ingedeeld is *bij de zware mitrailleurs en dus straks voor de karren moet lopen*.

Ook in 1931 zit de inmiddels met Roelien Douwes getrouwde Jan Gerard voor een korte tijd in Amersfoort – mogelijk voor herhalingsoefeningen: *We oefenen in de hei en ook in bos*. In 1938 wordt dochter Helina Aukema geboren.

Op 28 augustus 1939 wordt de algehele mobilisatie afgekondigd voor alle lichter 1924 tot en met 1937, dus ook voor lichter 1926. Opnieuw samen met Lukas Veninga, maar ook met Sieger Zuiderveld (lichting 1934), gaat Aukema naar Groningen.⁸ Jan Gerard schrijft aan zijn vrouw: *We zijn met een tweede trein uit Groningen naar Amers-*

⁵ Tjebbe Date wordt in Roden herdacht op het monument voor de oorlogs- en verzetsslachtoffers op de begraafplaats aan de Norgerweg. Hij staat op de Erelijst van Drentse Gevallenen in 1940 in het maandblad *Drente*, juli 1940, blz. 5 (archief Drenthe).

⁶ Geciteerd is uit de brieven van Jan Gerard uit het archief J. Aukema (Roden). Een samenvatting van deze brieven staat in het historisch tijdschrift *ROON*: Aukema, J. (2022). Gemobiliseerd. *ROON*, jaargang 43, nummer 4, april, blz. 2–10.

⁷ Deze boerderij stond schuin tegenover de Melkfabriek op de plek waar anno 2022 de Kampeerhal staat.

⁸ Lukas Veninga en Sieger Zuiderveld komen in hoofdstuk 7 opnieuw aan de orde.

foort vertrokken. De eerste trein was al snel vol. Veel troepen militairen op alle perrons. Vanaf Amersfoort overgestapt naar Utrecht en daar weer overgestapt naar Geldermalsen. Daar moesten we lang wachten. Overal soldaten in volle treinen en goederenwagens. Onderweg zagen we, zoals bij Staphorst, leverplaatsen van paarden.

Uiteindelijk komt Jan Gerard terecht bij een detachement van het 23^e Regiment Grenadiers in de vestingstad Woudrichem aan de Merwede. Op 3 september 1940 hoort hij dat Engeland Duitsland de oorlog verklaard heeft en dat Frankrijk snel zal volgen. Zijn conclusie: *Nu kunnen we erop rekenen, dat we voorlopig nog niet ons burgerpakje weer aankrijgen.* Maar voor Nederland ziet hij geen gevaar. In een brief van 9 september 1940 beschrijft hij zijn dagindeling: *We staan 's morgens om 6 uur op, trekken de kleren aan, wassen ons en gaan naar de keuken voor een veldfles met thee en een kug⁹ met wat margarine en soms een stukje kaas of spek. Van deze kug moeten we 's middags ook weer eten. (...) Om half acht is er appèl. Voor de middag is er wat theorie en gymnastiek. Het is één grote lijntrekkerij. 's Middags is het eten en appèl. Daarna gaan we zwemmen of zoiets. Met om 5 uur weer eten en appèl. Daarna kunnen we op de strozak gaan liggen redeneren over verlof en al die andere mooie dingen.*

Jan Gerard wacht een lange mobilisatietijd. Hoofdactiviteiten zijn in de volgende maanden het wachtlopen bij de zware mitrailleurs, dagen nachtoefeningen, het spannen van prikkeldraad, patrouillefietsen tussen de onder water gezette weilanden en dat alles afgewisseld met kerkbezoeken en bezoeken aan het Militair Tehuis. Op 30 december 1939 schrijft hij: *Laten we hopen, dat lichte '26 er niet veel maanden meer behoeft te wezen.* Jan Gerard heeft mitrailleurwacht als prins Bernhard voorbij komt: hij moet voor Bernhard in het geweer. Het lijkt hem een beste vent, die bij zijn vertrek de wacht bedankt. De maanden rijgen zich aaneen, afgewisseld met korte verlovings en de geboorte van dochter Evie op 1 april 1940.

Op 6 mei 1940 noteert Jan Gerard in een brief: *het leven gaat zijn sleurgang van iedere dag.* Een dag later hoort hij het bericht dat alle verloven zijn ingetrokken, iets waar niemand op heeft gerekend. Op 9 mei 1940 schrijft hij zijn vrouw dat het intrekken van de verloven nog niet gelijk oorlog betekent. Maar dan volgt 10 mei 1940.

9 Kug, of kuch, is het brood dat volgens de voorschriften door het leger als voedsel aan de manschappen wordt verstrekt.

Berend Aalders, met paarden die het geschut moeten trekken.

Berend Aalders is geboren in 1934 in Roderveld. Hij is de oudste zoon in een gezin met dertien kinderen. Na zes klassen lagere school wordt hij landarbeider. In februari 1934 wordt hij opgeroepen als dienstplichtig militair. Op de kazerne in Ede wordt hij opgeleid tot kanonnier bij de veldartillerie. Omdat het geschut voortgetrokken wordt door paarden, worden voor de veldartillerie soldaten gekozen die gewend zijn met paarden om te gaan. In januari 1935 gaat Berend met groot verlof.

Op 28 augustus 1939 wordt voor de algehele mobilisatie ook Berends lichte 1934 opgeroepen. Hij wordt ingedeeld bij een batterij van de veldartillerie, bestaande uit vier kanonnen. Hij is daar stukrijder: berijder van de paarden die het kanon voorttrekken.

Zijn batterij wordt geplaatst in Serooskerke (Zeeland), waar de soldaten bij burgers in de kost komen. Zij krijgen de opdracht om de Zanddijkstelling op Beveland te bewaken. Nu begint het wachten op de dingen die komen gaan. Dat wachten duurt tot 10 mei 1940.

1.3 DE OORLOG MET DUITSLAND ('FALL GELB')

Ondanks de garantie van de Nederlandse neutraliteit heeft Duitsland al geruime tijd vóór vrijdag 10 mei 1940 voorbereidingen getroffen voor een aanval op Nederland, België, Luxemburg en uiteindelijk Frankrijk onder de codenaam 'Fall Gelb'. Omstreeks 3:35 uur in de ochtend wordt Nederland over land aangevallen in de provincies Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Limburg en vanuit de lucht in Holland: 'Fall Gelb' is gestart. De Nederlandse soldaten die gemobiliseerd zijn, moeten het land verdedigen.

Het Algemeen Hoofdkwartier bericht:

Van drie uur af hebben Duitse troepen de grens overschreden. Vliegaanvallen zijn geprobeerd op enkele vliegvelden. Weermacht en afweer zijn paraat bevonden. Inundaties voltrekken zich volgens plan. Voor zoover bekend zijn ten minste 6 Duitse vliegtuigen neergehaald.

Op die vrijdagochtend 10 mei 1940 start de nieuwslezer van het Algemeen Nederlands Persbureau de radio-uitzending met het voorlezen van een proclamatie van koningin Wilhelmina.

*Mijn Volk,
Nadat ons land met angstvallige nauwgezetheid al deze maanden een stipte neutraliteit had in acht genomen, en terwijl het geen ander voornemen had dan deze houding streng en consequent vol te houden, is in de afgelopen nacht door de Duitse weermacht zonder de minste waarschuwing een plotselinge aanval op ons gebied gedaan. Dit niettegenstaande de plechtige toezegging dat de neutraliteit van ons land zou worden ontzien, zoo lang wij haar zelf handhaafden.*

Ik richt hierbij een vlammend protest tegen deze voorbeeldeloze schending van de goede trouw en aantasting van wat tusschen beschaafde staten behoorlijk is. Ik en Mijn regering zullen ook thans onze plicht doen. Doet gij den uwen, overal en in alle omstandigheden, ieder op de plaats waar hij is gesteld, met de uiterste waakzaamheid en met die innerlijke rust en overgave waartoe een rein geweten in staat stelt.
 WILHELMINA

In de aanvalsplannen van Duitsland zijn de provincies Groningen, Friesland en Drenthe toegevoegd aan de 1^e Kavallerie-Division, de enige divisie van het Duitse leger van soldaten te paard en op de fiets. De divisie bestaat uit zes bataljons onder leiding van *Generalmajor* K. Feldt. Onderdelen ervan hebben in 1939 deelgenomen aan de inval in Polen. In Emsland heeft de divisie zich voorbereid op de inval, wachtend op het starttijdstip. Als het startsein gegeven is, vallen eenheden van deze *Kavallerie-Division* Nederland binnen bij Hardenberg, Zwartemeer, Emmer-Compasuum en Nieuweschans.¹⁰ De doelen voor 10 mei zijn Meppel, Assen en Groningen. Daarna moet de *Kavallerie-Division* oprukken naar de Afsluitdijk en deze innemen, evenals plaatsen langs de kust, zoals Stavoren, om van daaruit de *Festung* Holland aan te vallen per schip.

De provincies Groningen, Friesland en Drenthe vallen onder de Territoriale Bevelhebber Friesland kolonel J. Veenbaas. Vijf bataljons zijn beschikbaar om de 75 tot 100 kilometer lange grens met Duitsland te bewaken. Langs de grens zijn kleine pelotons geposteed die bewegingen van de Duitse troepen moeten doorgeven aan de erachter gelegen verdedigingslinie, die loopt van Termunten tot Zwartsluis (zie kaart op volgende pagina). Als Duitsers de grens overschrijden moeten deze grenspelotons versperringen aanleggen en bruggen vernielen, om zo de Duitse opmars te vertragen. Daarna moeten ze zich terugtrekken op de verdedigingslinie. De verdediging langs de westoever van kanalen is vooral aanwezig bij bruggen, waarbij in een aantal gevallen kazematten gebouwd zijn.

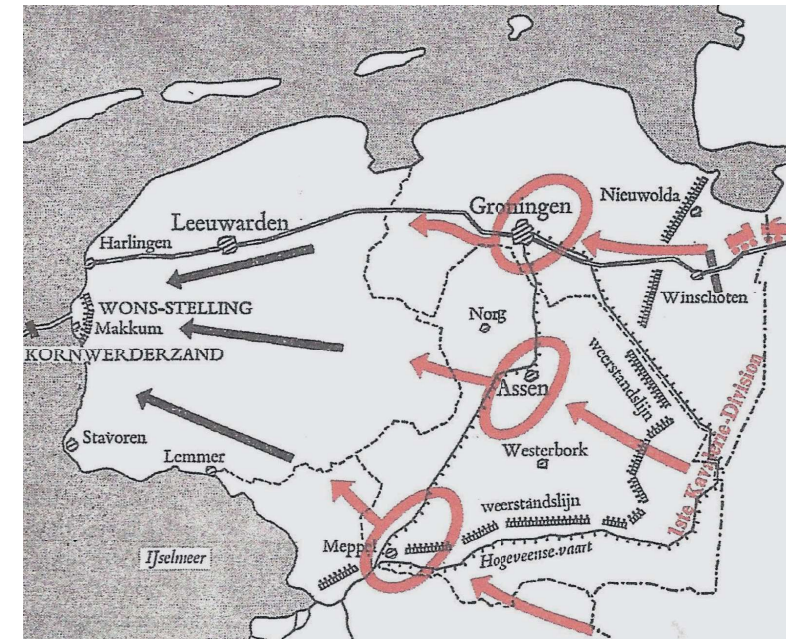
Als eerste passeert op vrijdagochtend om 03:00 uur een pantserrein de Nederlandse grens bij Nieuweschans. Het plan is dat deze zwaar bewapende trein bij verrassing over de treinrails doorrijdt naar Groningen, Leeuwarden en Harlingen. Vanaf Harlingen moet dan de strijd aangegaan worden met de stelling Kornwerderzand bij het Friese begin van de Afsluitdijk. De trein wordt al snel tegengehouden bij de op tijd vernielde spoorbrug over het Zijlsterdiep en keert onverrichterzake terug naar Duitsland.

Eenheden van de 1^e *Kavallerie-Division* die bij Nieuweschans de grens over gaan, stuiten op weerstand in Nieuwolda maar kunnen verder en bereiken tegen de avond van 10 mei Groningen. Vanuit Hardenberg bereiken de Duitsers Meppel (rond 20:00 uur), vanuit de omgeving van Emmen worden Beilen (rond 16:00 uur) en Assen (rond 22:00 uur) bereikt. De doelen voor 10 mei worden over het algemeen zonder veel strijd gehaald. De nieuwe doelen zijn de Afsluitdijk en de IJsselmeerkust in Friesland.

Veenbaas heeft een commandopost in Norg en hoopt met zijn troepen de Duitsers enige tijd tegen te kunnen houden. Ondanks de vele vernielde bruggen en enkele heftige gevechten komt van die vertraging weinig terecht. De Duitsers zijn verbaasd over de geringe tegenstand.

¹⁰ 10 mei 1940 geeft Feldt als *Tagesbefehl* aan zijn troepen: *Vorwärts denken, vorwärts sehen, vorwärts reiten.*

Rechts:
 Het Duitse aanvalsplan
 in Noord-Nederland.

Onder:
 De opmars van de
 1^e Kavallerie-Division
 ergens in Drenthe.

Al gauw ziet Veenbaas in dat de strijd hopeloos is en al om 10:00 uur 's ochtends geeft hij het sein *de strijd is gestreden*. Alle bataljons van het Nederlandse leger moeten zich terugtrekken achter de Wonsstelling vlak voor de Afsluitdijk. Het is de bedoeling dat die terugtrekking georganiseerd plaatsvindt, maar daar komt niets van terecht. Het motto wordt *redden wat er te redden valt*. Het gaat zo snel dat de Duitse troepen de Nederlandse zelfs niet bij kunnen houden.

Nederlandse soldaten worden over de Afsluitdijk naar de Wieringermeerpolder gestuurd. De Wonsstelling moet de Duitsers opvangen en de stelling Kornwerderzand is voorbereid op Duitse aanvallen. Ook de Wonsstelling valt, maar de Kornwerderzandstelling houdt stand.

Intussen wordt in de rest van Nederland zwaar gevochten: bij de IJssel, de Maas, de Peellinie maar bovenal bij de Grebbelinie. Daarnaast wordt er tegen Duitse parachutisten gevochten bij de belangrijke bruggen in Dordrecht en Rotterdam en in de omgeving van Den Haag. Gezien de situatie wordt na rijp beraad op 13 mei 1940 besloten dat de koningin en de ministers het land verlaten. Om 10:00 uur vertrekt de koningin per auto, begeleid door de motor-verkeersbrigade van de Politietroepen,¹¹ naar Hoek van Holland. Eerst is het idee naar Zeeland te gaan, maar uiteindelijk blijkt Engeland als bestemming de beste oplossing. Met een Britse torpedobootjager bereikt de koningin om 17:00 uur Harwich. Uiteindelijk besluiten ook de ministers om 11:00 uur te vertrekken, eveneens naar Hoek van Holland. Ze laten het landsbestuur over aan generaal Winkelman en de ministeries aan hun secretarissen-generaal. Ook de ministers vertrekken met een torpedobootjager naar Engeland, na nog snel een communiqué opgesteld te hebben.

In het stadium waarin de strijd thans is getreden heeft de regering het noodzakelijk geacht, in het belang van het land en zijn overzeese gebiedsdelen en ter bewaring onder alle omstandigheden van haar volledige vrijheid van handelen, de zetel van het bewind te verplaatsen. Hare Majesteit de Koningin en haar ministers hebben zich daarom naar elders begeven.

Op 14 mei 1940 volgt een Duits bombardement op Rotterdam. Na het dreigement dat meerdere steden gebombardeerd zullen worden, besluit generaal Winkelman te capituleren. Die capitulatie vindt plaats in een school in Rijsoord.¹² De Nederlandse weermacht in het Nederlandse rechtsgebied in Europa, met uitzondering van Zeeland, legt de wapens neer op 15 mei 1940. Zeeland volgt op 17 mei 1940.

1.4 RODEN IN DE MEIDAGEN VAN 1940

Op 10 mei 1940 vallen Duitse legereenheden Nederland binnen. De Territoriale Bevelhebber in Noord-Nederland roept al om 10:00 uur de Nederlandse troepen terug van de verdedigingslinie. Ze moeten naar de Afsluitdijk. In Veenhuizen komen terugtrekkende Nederlandse soldaten voorbij: *Het was triest en ontmoedigend vele Nederlandse militairen door Veenhuizen te zien terugtrekken op weg naar de Afsluitdijk.*¹³

11 Eén van die begeleiders is korporaal Koenraad Heijmans, die in 1940 benoemd wordt tot rijksveldwachter in Roden. Hij komt verderop in het boek uitgebreider aan de orde. Zie ook: Smeets, J.P.E.G. (1997). *De Politietroepen 1919-1940*. Soest: Klomp Grafische bedrijven, blz. 135.

12 Capitulatiemuseum – Ridderkerk-Rijsoord (www.museumschool.nl). Op het schoolplein staat een standbeeld van generaal Winkelman.

13 Werkgroep Veenhuizen WO II (2012). *Veenhuizen tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Veenhuizen: Het Gevangenis-museum, blz. 1.

Op vrijdag 10 mei 1940 is het mooi weer. Rodenaren die aan het werk zijn gegaan zonder de radioberichten gehoord te hebben, beseffen nog niet dat het oorlog is. Wel opvallend is dat er veel vliegtuigen in de lucht zijn. Al gauw verspreidt het verhaal dat Duitse legers Nederland binnengevallen zijn zich in het dorp. Het wordt onderwerp van gesprek op de straten en in de winkels van Roden. *Hest heurd? Er is oorlog oetbrook'n! De Moffen binn'n ons laand binnenvall'n. Wat een ellende, nait.* Wat gaat er nu gebeuren, wat staat hun te wachten? Niemand heeft een idee, de laatste bezetting van Nederland gaat ver terug tot in het begin van de negentiende eeuw. Hoe gaat de toekomst er nu uitzien? Maar ook gaan de gedachten uit naar de mannen uit Roden die in het leger zitten. Wat betekent oorlog voor hen?

Er gaat het verhaal dat Nederlandse soldaten om de doorgang van Duitse soldaten te belemmeren een wegversperring hebben aangebracht op de hoek van de Beuklaan (anno 2022 de Wilhelminalaan) en de Heerestraat, die later door Duitse soldaten wordt verwijderd. Of dat klopt, valt niet meer te achterhalen.¹⁴ Op 10 mei zijn er vrijwel zeker geen Duitse soldaten in Roden geweest. Het regiment van de 1e *Kavallerie-Division*, dat via Emmen in Drenthe oprukt, bereikt 's avonds Assen en overnacht daar. De volgende dag zet het regiment de opmars voort. De eerste Duitse soldaten (te paard) bereiken op 11 mei Roden. Getuigen hebben ze gezien rondom de Brink in Roden, maar ook op de Leeksterweg en op de Zulte. Jan Postema Hzn herinnert zich de soldaten en hun paarden bij de muziekkapel op de Brink, omstreeks 10:00 uur. Wat hem opvalt is het trage tempo waarin ze vooruitkomen. John Veenstra herinnert zich dat hij voor hun huis aan de Leeksterweg samen met zijn vader staat te kijken naar 'heel veel' Duitse soldaten te paard. *Een van de soldaten stapte af. Hij bond het paard aan het hek van de overbuurman om de riemen van het paard strakker aan te trekken. Hij zette zijn geweer tegen het hek. Daarna steeg hij weer op zonder zijn geweer. Mijn vader waarschuwde hem. Hij keerde om, pakte zijn geweer en reed zonder bedankje weg.* Renske Ebbinge noteert in één van haar schriftjes dat op 11 mei een *afdeeling paardenvolk van Roden naar de Leek, een duizend man*, voorbij haar huis trok.¹⁵

Geschoten is er niet. Er zijn geen Nederlandse soldaten in Roden, de opmars van de Duitse soldaten gaat ongestoord voort. Anders is dat in Eelde. Daar zijn de inwoners op 10 mei 1940 verbaasd over de vele vliegtuigen, die overvliegen. De Jacht Vliegtuigen Afdeling (Ja.V.A.) op Eelde is al op 9 april 1940 overgebracht van Eelde naar Schiphol. In de loop van de tiende mei is alles wat op het vliegveld nog aanwezig is conform de richtlijnen vernield: radio's, telefoon-toestellen, schrijfmachines en lampen. Heel veel papier is verscheurd. Op het vliegveld staat nog één vliegtuig, een oud KLM-toestel (Fokker F. VIIa PH-ADZ), een museumstuk. In de loop van de dag wordt dit vliegtuig door een Duits jachtvliegtuig in brand geschoten. Op 11 mei komen Duitsers het vliegveld in bezit nemen. Zij gaan er weer een bruikbaar vliegveld van maken: *Fliogerhorst Eelde*.¹⁶

14 Fonk (1992), blz. 4: zonder bronopgave en zonder datering van het gebeurde.

15 Interview met Jan Postema Hzn op 9 juni 2022 (archief Van der Kooij). John Veenstra in Aukema, J.G. & Bruinsma, K. (2007, blz. 79. Schriftje van Renske Ebbinge: archief Hagenouw – Roden. Zie ook Fonk (1992), blz. 4 (zonder bronopgave).

16 Schaafsma, C. (1995). *Verhalen uit de oorlog Eelde 1940-1945*. Eelde: Stichting OI Eel, passim.